

De sociale zekerheid verzekerd?

Over het Sociaal contract

Toon Vandeveld

Hoger Instituut voor Wijsbegeerte en Centrum voor Economie en Ethiek KULeuven en UFSIA

De Vlaamse socialisten stellen op een volgend partijcongres een reeks contracten met de burger voor. Allicht zullen deze teksten de basis vormen voor het verkiezingsprogramma van volgend jaar. Nu zijn partij- en verkiezingsprogramma's een apart genre literatuur. Het zijn bijvoorbeeld geen wetenschappelijke tractaten. Een analyse van het verleden vind je er nauwelijks in. Hier en daar tref je wel een allusie aan op een maatregel van een bevriende minister, maar referenties naar de grove fouten uit het verleden die de huidige antipolitieke stemming in het land minstens ten dele verklaren - de verantwoordelijkheid voor de schuldenlast bijvoorbeeld - worden zorgvuldig vermeden. Uiteraard worden er plannen ontvouwd voor de toekomst, maar die reiken dan weer niet zo ver dat de grenzen van de economische groei of het probleem van de uitputting van de grondstoffenvoorraden in overweging worden genomen. Komende generaties stemmen vooralsnog niet en meer economische groei lijkt sociaal-economische conflictsituaties makkelijker beheersbaar te maken. Noodzakelijke lasten en moeilijke uitdagingen worden minder in de verf gezet dan beloftevolle projecten en mogelijke verbeteringen van situaties. De tekst moet wervend zijn en er wordt dus nogal evident van uitgegaan dat problemen oplosbaar zijn. Er mogen ten slotte ook geen probleemvelden of deelgroepen in de maatschappij worden vergeten, ook al wordt de tekst daardoor wat lang en minder vlot leesbaar.

De gevolgen van de voorspelbaarheid

Gegeven deze beperkingen van het genre heeft de SP met zijn Sociaal contract toch een

interessant werkstuk afgeleverd. Uitgangspunt is de "nieuwe sociale kwestie", zoals die eerst door de Franse socioloog Pierre Rosanvallon en dan ook door het Antwerpse Centrum voor Sociaal Beleid is geanalyseerd. De oude sociale kwestie betrof het probleem van de uitbuiting van de werken door de bezittende klasse. De nieuwe sociale kwestie is er één van uitsluiting. Door de hoge (bruto-)lonen in ons land kunnen minder geschoolde, minder handige of minder productieve mensen moeilijker werk vinden. Ze kunnen de arbeidskost voor de werkgever eenvoudig niet opbrengen. Zo ontstaat structurele werkloosheid. Bovendien is steeds beter voorspelbaar welke individuen precies het meeste risico lopen op inkomensverlies of inkomensdaling. Werkloosheidsproblemen kunnen met grote waarschijnlijkheid worden voorspeld op basis van scholingsgraad. Dit maakt dat het verzekeringsmechanisme waarmee in de traditionele welvaartsstaat sociale risico's werden opgevangen niet goed meer werkt. Wie weet dat hij toch nooit zonder werk zal vallen, zal steeds minder geneigd zijn zich nog tegen werkloosheid te verzekeren en zal zoeken naar een manier om ons dure sociale-zekerheidssysteem te verlaten en zich bij een goedkoper buitenlands stelsel aan te sluiten. In de volgende jaren kan men verwachten dat een gelijkaardige evolutie zich zal doorzetten in de ziekteverzekering, wanneer mensen door de vooruitgang van de predictieve geneeskunde en de genetische screening alsmear beter hun eigen gezondheidsrisico's zullen kennen.

De arbeidsvoorstellen

Voorlopig echter staat het werkloosheidspro-

bleem bovenaan de politieke agenda van de Vlaamse socialisten. Tegen het jaar 2003 willen ze de werkloosheid met de helft terugdringen. Volgehouden economische groei, werktijdvermindering, verdere uitbouw van de social-profitsector, gebruik van werkloosheidsuitkeringen ter activering van de werklozen, betere opleiding, zowel van werklozen als van werkenden, en loonkostenverlaging moeten toelaten dit objectief te bereiken. Enkele bedenkingen hierbij.

Hoge economische groei heeft inderdaad tot effect dat automatisch meer mensen, ook uit de onderklassen van de maatschappij, aan werk geraken. Alleen hebben de politici in een gemonialiseerde economie steeds minder greep op de determinanten van die groei. Of economische groei de verwende burgers van onze welvaartsmaatschappij zoveel gelukkiger maakt, kan ook al worden betwijfeld.

Over de noodzaak van verdere werktijdvermindering heb ik grote twijfels. Versterking van het recht op loopbaanonderbreking, recht op deeltijds werken, kortom, werktijdsovereïnkomen van de werknemers: zolang dit op vrijwillige basis gebeurt, OK. Vooral voor mensen met jonge kinderen is dit zeer belangrijk. Maar veralgemening van de vierdaagse werkweek, invoering van de wettelijke 38-urenweek of verbod op overuren? Met dit soort maatregelen stimuleer je op de eerste plaats het zwartwerk. Nu vind je in deze tekst wel de obligate, haast rituele passage over de noodzaak van een efficiënte aanpak van het zwartwerk, maar de ervaringen uit het verleden geven niet veel redenen tot optimisme op dit vlak. Realiseert men zich wel voldoende dat de officiële werktijd voor steeds minder mensen effectief betekenis heeft? Mensen kunnen vandaag in onze maatschappij veel geld verdienen door te werken - dat was ooit anders - maar uren mag je niet langer tellen. Dat geldt niet uitsluitend voor hogere kaderleden, maar voor al diegenen van wie creativiteit en verantwoordelijkheidszin op het werk wordt verwacht. De tijd van de lopende band en van de grootschalige, tayloristisch georganiseerde massaproductie is voorbij en daarmee vind je ook alsmaar minder mensen die nog strikt hun uren kloppen. Nu is de SP wel zo verstandig om niet langer op te

komen voor een algemene en verplicht opgelegde arbeidsduurvermindering, maar men waagt het toch nog steeds niet om helemaal af te stappen van een defensieve politiek van verdeling van de bestaande arbeid.

De SP wil het gebruik van allerlei uitkeringen als loonsubsidies verder aanmoedigen. Voor bepaalde categorieën moeilijk te plaatsen werklozen is dit zeker te verantwoorden. Het is wenselijk deze mensen de gelegenheid te geven om zich nuttig te maken voor anderen. Maar voor andere groepen dreigt een variëteit van de werkloosheidsval. Uitkering plus bijkomend loon voor geleverde prestaties kunnen zo hoog worden dat het voor de werkloze haast onmogelijk wordt om nog regulier, niet-gesubsidieerd werk te vinden. Ook is het niet ondenkbaar dat in tijden van gunstige economische conjunctuur de krapte op de reguliere arbeidsmarkt versterkt wordt door het succes van de gesubsidieerde arbeidsstelsels. De maatregelen die worden voorgesteld om de werkloosheidsvallen weg te werken (p. 31) lijken mij onvoldoende om aan het hier gesignaleerde probleem te verhelpen. Het feit dat zo weinig PWA-ers naar een reguliere job blijken door te stromen, wijst erop dat zich hier wel degelijk een probleem stelt. Met een universeel basisinkomen dat niet eens al te hoog moet zijn, zou men aan dat probleem kunnen ontsnappen, maar de principiële loskoppeling van arbeid en inkomen valt allicht moeilijk te verkopen aan de achterban.

Ik moet zeggen dat ik de voorgestelde omvorming van de PWA's naar PWO's, plaatselijke werkontwikkelingsmaatschappijen, niet helemaal begrijp. Het is waar dat in hospitalen, bejaardentehuizen en vele andere instellingen en bedrijven grotere aantallen moeilijk te plaatsen werklozen nuttig werk zouden kunnen verrichten en dat tegen een geringere omkaderingskosten dan in de sociale economie. Bovendien zou men deze mensen ook een beter contract kunnen aanbieden dan in de huidige PWA's. Dat alles is ongetwijfeld positief, maar het mag niet doen vergeten dat het succes van de PWA's nu erin bestaat dat ze beantwoorden aan de behoefte aan hulp bij huishoudelijk werk, die bij vele gezinnen bestaat. Dat is trouwens het resultaat van

een enquête die het Sevi zelf heeft verricht. Moet men de werklozen die in deze acute maatschappelijke behoefte voorzien nu per se gaan kanaliseren naar organisaties en instellingen? Diensten leveren aan gezinnen is geen minderwaardig werk. Men kan de PWA's ook zien als een officialisering van een heel circuit van economische activiteiten, die voorheen in het zwart werden verricht. Ook dat is goed meegenomen.

Een van de meest ontstellende gegevens die in de SP-tekst te lezen staat, betreft de onderwijs-situatie van onze beroepsbevolking. 42,6% van onze beroepsbevolking zou een lager scholings-niveau hebben, tegenover respectievelijk 17,2% en 20,2% in Duitsland en Nederland. Slechts 32,6% zou een diploma hoger secundair hebben, opnieuw tegenover respectievelijk 60% en 58% voor Duitsland en Nederland. Er staat geen bron vermeld bij deze cijfers en ik kan ze dus niet controleren. Ik ben ertoe geneigd te denken dat we toch niet zo onderontwikkeld zijn en dat de cijfers van onze buurlanden misschien op een verschillende basis verzameld zijn. Maar ook als je kijkt naar het aantal vacatures dat niet of slechts moeizaam ingevuld raakt, is duidelijk dat er iets schort met ons opleidingssysteem. Van zodra de economie wat aantrekt, is er een tekort aan bouwvakkers, textielarbeiders, verpleegkundigen, informatici, enz. Misschien moet men maar eens goed ons technisch en beroepsonderwijs onder de loep nemen, wat meer durven te investeren in deze beroepsgerichte opleidingen en ze zo een beter imago verschaffen. Een mooie taak voor een socialistische minister van onderwijs?

De voorstellen tot loonkostenverlaging lijken mij iets te vaag en te weinig ambitieus. Ik ga er vanuit dat arbeid veel meer dan louter consumptieve activiteiten bijdraagt tot menselijk zelfrespect en zelfrealisatie. Wie werkt doet nuttige dingen voor anderen. Consumptie is passief. Het is ongetwijfeld plezierig, maar dat plezier is vluchtig. Een louter consumptief leven zou leeg en vervelend zijn. Een veel meer duurzame fierheid bouwt men op door dingen te doen die door anderen geapprecieerd worden, door creatief te zijn ook. Ongetwijfeld kan men zijn creativiteit ook buiten de formele sfeer van de arbeid ontplooiën, maar het arbeidsuniversum blijft toch

voor de meeste mensen een geprivilegieerde ruimte van zelfontplooiing. Als het daar lukt, dan lukt het ook elders. Als men het hiermee eens is, dan moet arbeid veel minder en consumptie veel meer belast worden, vooral de consumptie, die schadelijk is voor het milieu. Wil men in een klein land als België de sociale zekerheid meer door BTW en CO₂-taksen en minder door afhoudingen op het loon financieren, dan moet dat natuurlijk in afspraak met de andere landen van de Europese Gemeenschap gebeuren. Er zijn internationale afspraken nodig om de wereldmarkt aan een minimale regulering te onderwerpen. Als de sociaal-democratie nog een toekomst heeft, dan ligt ze op dit vlak.

De SP pleit voor een gematigde loonontwikkeling, en terecht. De loonmatiging zou moeten resulteren in jobcreatie. Maar dat blijkt al eens stroef te verlopen. In sommige bedrijven worden jobs gecreëerd ondanks de hoge lonen. In andere worden reusachtige winsten gemaakt zonder dat men direct meer werknemers nodig heeft. De federale regering heeft een tijdlang gespeeld met het idee om de loonnorm in die zin te versoepelen dat bedrijven die dat wensen aandelen zouden kunnen uitdelen aan de werknemers, die het mooie bedrijfsresultaat toch hadden tot stand gebracht. Socialisten en syndicalisten hebben zich in het verleden vaak verzet tegen financiële participatie, maar nu men de retoriek van de klassenstrijd heeft laten vallen - geen spoor meer daarvan in dit partijprogramma - rijst toch de vraag of ook op dit terrein geen aanpassing aan de hedendaagse ondernemingscultuur noodzakelijk is. In veel bedrijven staan werknemers en werkgevers niet langer met getrokken messen tegenover mekaar. Integendeel. Werkgevers kunnen vaak niet anders dan verantwoordelijkheid te delegeren en vertrouwen te stellen in hun werknemers. Zonder actieve medewerking van alle betrokkenen moeten heel wat projecten gewoon mislukken. Ongetwijfeld is het wederzijdse vertrouwen niet onvoorwaardelijk. Beide partijen weten heel goed dat de andere hen nodig heeft en eisen een zekere reciprociteit in de wederzijdse erkenning. Financiële participatie kan in dit spel van geven en nemen een rol vervullen. De mogelijkheid er-

van kan het algemene ondernemingsklimaat en onrechtstreeks ook de jobcreatie gunstig beïnvloeden. Wel moet men het zodanig organiseren dat de financiering van de sociale zekerheid er niet door in het gedrang wordt gebracht.

Culturele verschillen

Een opvallend gebrek in dit SP-document is dat elke verwijzing naar de ruimtelijke dimensie van werkloosheid, gezondheidszorg en andere sociale problemen ontbreekt. Een rechtvaardige fiscaliteit vereist vandaag supra-nationale afspraken of instellingen. Wacht men op de Europese verkiezingen om dit thema van stal te halen? Een ernstige analyse van het werkloosheidsprobleem moet ook vertrekken van de vaststelling dat het probleem zich in grote delen van Vlaanderen heel anders stelt dan in het grootste deel van Wallonië. Misschien is dat niet zo'n comfortabele situatie voor sociaal-democratische ideologen, maar het klassieke linkse discours over dualisering van de maatschappij en verkommering van de onderklassen sluit niet zo goed aan bij de situatie in Vlaanderen. In Frankrijk haalde Viviane Forrester de voorbije jaren recordoplagen met een boek over "l'horreur économique". Daarin zet ze uiteen dat het kapitalisme onvermijdelijk tot marginalisering van steeds grotere groepen mensen leidt. De eerlijkheid gebiedt ons te erkennen dat deze analyse niet of slechts zeer matig opgaat voor Vlaanderen. Bij een opleving van de economie vallen vooral de kraptes op de arbeidsmarkt op, en de onaangepastheid van het arbeidsaanbod aan de vraag. Misschien zijn het culturele redenen die bepalen waarom hier meer en elders minder ondernemingszin blijkt te bestaan. In elk geval, als die ondernemerszin er is, hoeft de overheid zich niet langer bezig te houden met een specifiek industrieel beleid en kan ze zich beter toelagen op de organisatie van goede opleidings- en bijscholingsfaciliteiten, efficiënte arbeidsbemiddeling, algemene maatregelen ter verbetering van de concurrentiesituatie van onze economie en specifieke maatregelen ten gunste van de allerzwakste segmenten van de arbeidsmarkt. Dat is ook grotendeels wat in het SP-document terug te vinden is, zij het niet zo expliciet en

hier en daar met reminiscenties aan het klassieke linkse discours van het verleden.

Hét probleem is de veroudering

Dit alles betekent niet dat er in Vlaanderen geen problemen meer zijn. Het grote probleem van het begin van de 21ste eeuw zal evenwel niet langer de werkloosheid zijn, maar de veroudering van de bevolking. Het probleem van de toebedeling of zelfs rantsoenering van dure medische zorgen zal nadrukkelijk op het publieke forum naar voor komen. Toetssteen voor een toekomstgericht Sociaal contract is dan ook hoe men daarop anticipeert. Ook hier heb ik het gevoel van een zekere halfslachtigheid. Er wordt gesteld dat de pensioenhervorming en de inspanningen voor de afbouw van de overheidsschuld zekerheid hebben gebracht over de betaalbaarheid van de toekomstige pensioenen (p. 33). Gezien de omvang van de verschuiving van het BNP die nodig zal zijn om de pensioenen in de toekomst betaalbaar te houden, lijkt me dat overdreven. Er zal wel degelijk een veel verder gaande schuldafbouw nodig zijn, niet om de Europese Commissie een plezier te doen, maar om de vergrijzing op te vangen. Hierbij rijst de vraag of men de vrij komende ruimte wel voor dat doel zal gebruiken en niet om andere leuke dingen te doen. Je ziet nu al hoe diverse belangengroepen zich als aasgieren op de vrijkomende middelen van de Vlaamse Regering gooien. Het is in een democratie principieel onmogelijk om aan 'precommitment' te doen, d.w.z. om bindende engagementen voor een iets verder afgelegde toekomst vast te leggen. Een nieuwe regering of parlement kunnen steeds nieuwe prioriteiten bepalen. Toch is het belangrijk om nu een spaarpotje aan te leggen voor de toekomst. Dit vereist, behalve verdere afbouw van de openbare schuld, een hervorming van de pensioenen in de openbare sector en het optrekken van de leeftijd waarop oudere werknemers met (brug-)pensioen kunnen gaan: niet populair genoeg om in een partij- of verkiezingsprogramma te zetten, maar wel noodzakelijk om de toekomst van de sociale zekerheid veilig te stellen. En dat was toch wat de SP bij de vorige verkiezingen beloofd had?

Waar zit de tweede contractant?

Tot slot nog deze bedenking. De algemene filosofie achter deze tekst is dat zoveel mogelijk kansengelijkheid moet gecreëerd worden en voor alle duidelijkheid wil ik stellen dat dit een goed objectief is. De SP heeft terecht de ambitie opgegeven om zelf het geluk van de burgers te maken door middel van overheidsinterventie. Toch lijkt dit programma soms een beetje op een lijstje voor de goede Sint. Werklozen worden gesponsord om aan het werk te gaan en werkenden worden financieel beloond als ze wat minder willen werken. Het werkgelegenheidsbeleid wordt zo wel knap ingewikkeld en dreigt meer dan nodig afhankelijk te worden van overheidsinterventie. Maar belangrijker nog is dat nergens iets gezegd wordt over de andere kant van de medaille: zullen de kansarmen de geboden kansen wel grijpen? Mensen in de onderwijswereld klagen vaak dat ze met de beste wil van de wereld er niet meer in slagen hun rotverwende leerlingen te motiveren om te studeren en zich in te zetten. Waarom zouden ze? Ze krijgen al wat ze willen van hun ouders. Klasseverschillen schijnen daar vaak zelfs geen grote rol in te spelen. Ook mensen uit de jeugdzorg hebben vaak het gevoel dat er iets mis is met het ethos van onze hyperontwikkelde maatschappij.

Nu is dit een soort problemen waar de politiek heel weinig greep op heeft. Het is veeleer een signaal dat een belangrijke maatschappelijke dimensie ontsnapt aan rechtstreekse pogingen tot bijsturing. Toch is het van belang dat ook politieke partijen gaan reflecteren over dit soort fenomenen. Ze zijn namelijk voor een goed deel verantwoordelijk voor de algemene malaise die in onze maatschappij voelbaar is (en waarvan de politici voor het ogenblik de zondebokken lijken te zijn). Bovendien zou zo'n reflectie allicht aansporen tot een zekere voorzichtigheid met betrekking tot dat maatschappelijke ethos. Men heeft bijvoorbeeld toegelaten dat de meest

platte commercie de huiskamers binnenstroomt via de massamedia. Men constateert vervolgens dat intermenselijke relaties vervluchtigen. Men past de wetgeving aan aan de gewijzigde maatschappelijke situatie en men maakt dus echtscheidingen makkelijker. Steeds meer kan men à la carte kiezen uit een hele menu aan samenlevingsvormen. De vraag is of we op deze manier niet regelrecht afstevenen op het Amerikaanse samenlevingsmodel dat voor de rest zo verguisd wordt in deze SP-tekst. Het neusje van de zalm in dit verband is wel het voorstel dat uit Nederland komt overgewaaid om kinderen toe te laten zelf te kiezen of ze met de naam van hun vader of met die van hun moeder door het leven zullen gaan. Realiseert men zich wel wat dit impliceert? Er is een reden waarom een kind de naam van zijn vader draagt. Over de identiteit van de moeder bestaat namelijk nooit twijfel. Door zijn naam te geven aan het kind geeft de vader ook aan dat hij ertoe bereid is ervoor te zorgen. Geeft men dit op vanuit één of andere vorm van kortzichtig feminisme, dan consacreert men de mannelijke onverantwoordelijkheid en dan stevent men af op een maatschappijtype waarin vrouwen de zorg voor de kinderen dragen en waarin de mannen vrij van de ene vrouw naar de andere gaan. Het Amerikaanse voorbeeld toont hoe ontwrichtend dit is voor de samenleving en hoezeer dit model de bestaansonzekerheid in de hand werkt.

De notie van een Sociaal contract houdt in dat er twee partijen zijn die elk verantwoordelijkheden op zich nemen. Over de verantwoordelijkheid van de burger wordt in de SP-tekst niet gesproken. Begrijpelijk allicht, gezien het genre tekst waarover het hier gaat. Ik wil niet de moraalridder uithangen, maar ik suggereer toch dat een reflectie over hoe de verantwoordelijkheidszin van de burger kan worden gestimuleerd nuttig zou zijn. Want giften waarvoor niets wordt in ruil verwacht zullen misprezen worden.